

Catalans de França o francesos de Catalunya? La identitat abans i després del tractat dels Pirineus (1659)^(*)

Per Xavier Torres Sans^(**)

Resum

El concepte estatal de frontera és una creació contemporània. La consulta de diccionaris i altres fonts coetànies de l'època moderna mostra que "frontera" era sinònim aleshores de jurisdicció, i que aquesta era o podia ser d'escala prou variada: des d'una simple parròquia fins a tota una monarquia. En aquest marc jurisdiccional allò que aglutinava i identificava col·lectivament els grups i els individus eren, sobretot, els privilegis. Per aquesta raó, el tractat dels Pirineus (1659) no va alterar gaire o gens el sentiment de catalanitat de rossellonesos i altceretans, els quals, a la vetlla de la Revolució Francesa, se seguïen considerant encara súbdits catalans del rei de França.

Paraules clau

Frontera, límits, jurisdiccions, identitats col·lectives, privilegis, tractat dels Pirineus

Abstract

The concept of state border is contemporary. Dictionaries and other sources of the early modern period show that 'border' was synonym of jurisdiction at the time and that this was or could be of quite different scales: from a mere parish to an entire monarchy. Within this jurisdictional frame, it were above all the corresponding privileges which gave cohesion and collective identity to groups and people. This why the Treaty of the Pyrenees (1659) did not change much or at all the Catalan perception of people from the Roussillon and the French Cerdagne who, still at the eve of the French Revolution, continued to consider themselves Catalan subjects of the king of France.

Keywords

Border, limits, jurisdictions, collective identities, privileges, Treaty of the Pyrenees

* Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca del MICINN, HAR2008-04833.

** Universitat de Girona.

Quan se'm va demanar, fa uns mesos, un títol, i una temàtica, per a aquesta ponència, vaig optar, amb una certa inconsciència, tot s'ha de dir, per l'enunciat, i l'interrogant, que encapçala aquestes ratlles. M'hi vaig decantar per un parell –o tres– de raons. D'una banda, el tractat dels Pirineus i les seves derivacions em semblava un assumpte que casava prou bé amb el fil conductor, “fronterer”, d'aquest congrés de l'Institut d'Estudis Empordanesos. D'altra banda, la proposta m'arribava a la tornada d'un congrés internacional celebrat a Barcelona i a Perpinyà en commemoració justament d'aquest esdeveniment, que ha fet, ara, quatre-cents anys.⁽¹⁾ A l'hora de precisar la meua contribució també hi va influir, però, una ressenya que vaig fer anys enrere sobre un seguit de publicacions que s'ocupaven directament o indirecta de la qüestió de la identitat dels catalans del Rosselló arran del canvi fronterer que va significar, com és sabut, aquell tractat de l'any 1659 entre les monarquies dels Àustria hispànics i els Borbó francesos, a les acaballes –o a la postguerra, si es vol– de la guerra dita dels Trenta Anys.⁽²⁾

Tot plegat, prou raonable, segurament. Tanmateix, quan va ser l'hora de posar-me a treballar, no vaig trigar a adonar-me, però, de la imprudència –o si més no, la precipitació– de la meua elecció. Perquè, diguem-ho de bon començament, per evitar decepcions d'última hora, la veritat és que no tinc pas una resposta gaire clara i concloent davant d'un interrogant semblant, volgutament o aparentment paradoxal: catalans de França o francesos de Catalunya? La qüestió no és ni ha estat mai gaire pacífica, tal com es pot comprovar en algunes contribucions del recent i tot just esmentat col·loqui

1. Es tracta del Col·loqui Internacional “Del tractat dels Pirineus (1659) a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?”, Barcelona i Perpinyà, 17-20 juny 2009, les actes del qual han estat publicades per JANÉ, O., (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2010.

2. TORRES, X., “Catalans de França o francesos de Catalunya?: la identitat, entre la història i la passió”, *Recerques*, 37 (1998), p. 195-204.

barceloní i perpinyanès sobre la pau dels Pirineus.⁽³⁾ Una part de l'explicació –i del desacord– és, naturalment, la càrrega política actual d'aquesta mena de consideracions: el present o el futur, doncs, abans que no pas el passat. Però també, és clar, les dificultats documentals per bastir una o altra hipòtesi, és a dir, el passat i els seus vestigis, sempre prou aleatoris o fins i tot massa escadussers. Certament, no disposem de testimonis coetanis en primera persona que puguin informar-nos, raonadament, sobre el dilema enunciat. Els llibres de notes o de família de la regió i del període –una font aparentment idònia– són, tal com ha pogut comprovar Joan Peytaví, i tal com veurem al final d'aquesta exposició, extraordinàriament lacònics –si no completament muts– pel que fa a les conseqüències identitàries –com en diríem ara– del canvi o desplaçament de la frontera entre les monarquies hispànica i francesa; un silenci, cal dir, prou natural al capdavant, perquè es tracta d'una mena d'escrits que s'ocupen, bàsicament, de les garrofes, és a dir, de l'economia –i del nom– de la “casa” o del patrimoni familiar, abans que no pas de les lleialtats polítiques –un assumpte que només traspua, si ho fa, lateralment i de passada.⁽⁴⁾

Però la manca de fonts o testimonis documentals adients no és l'únic inconvenient. Per contra, en aquesta (segona) aproximació a la qüestió plantejada voldria cridar l'atenció sobre un altre gènere de mancances, no gaire subratllades fins ara, però que tenen força a veure, em fa l'efecte, amb el dilema plantejat –un fals dilema, potser?– o, si més no, amb els termes de la discussió mateixa i els seus resultats: mancances d'índole conceptual o simplement de congruència –o sintaxi– històrica. Per descomptat, els resultats d'una simple anàlisi de vocabulari –com ara aquesta que farem tot seguit– no es poden considerar definitius en cap sentit, però potser poden donar-nos, un cop ajustats, un principi de resposta o solució. De fet, una anàlisi d'aquesta mena –de vocabulari històric, en definitiva– hauria de ser un pas previ i obligat en aquesta mena d'indagacions històriques, perquè qualsevol interpretació sobre les fronteres i les identitats col·lectives a

3. Assenyaladament, AYATS, A., “La résistance dans les Comtés au lendemain du traité des Pyrénées: quelles résistances, quels résistants?”. Dins JANÉ, O., (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2010, p. 213-219.

4. PEYTAVÍ, J., “La quotidianitat als comtats dels anys 1660 i la recepció del tractat a la lectura dels diataris catalans”. Dins JANÉ, O., (ed.), *Del Tractat dels Pirineus [1659] a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?*, op. cit., p. 315-323. Els diataristes emfasitzen, en canvi, i prou que es comprèn, la pau, la fi de la guerra. Sobre el gènere i aquesta mena de limitacions, TORRES, X., *Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII)*, Girona, CCG Edicions i Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.

l'època moderna s'haurà d'encarar una hora o altra –i com més aviat millor– amb un fet aparentment contradictori: l'Europa dita moderna no coneixia en realitat ni (veritables) fronteres ni (autèntiques) nacions, tot i que, retrospectivament, potser es pot dir o argumentar que era en camí d'inventar o engendrar una cosa i altra. Vet aquí, doncs, la principal dificultat de tot plegat: els precedents o antecedents, sempre de mal definir.

DEFINICIONS: FRONTERA

Comencem, doncs, per les definicions. Tot i que la idea d'alguna mena de límits o de separació en l'espai és, certament, ben antiga (tal com es pot comprovar en algunes de les contribucions d'aquest congrés), aquella forma de demarcació territorial específica que anomenem, modernament o convencional, “frontera” és, ben mirat, una creació relativament recent, contemporània o –diguem-ho clarament– estatal. Cronologia a banda, que alguns estudiosos fan arrencar de les guerres napoleòniques, allò que distingeix aquesta variant o possibilitat de fixació de límits –una entre tantes, històricament parlant– és la seva linealitat –en lloc d'una “zona” de contorns imprecisos– i sobretot l'homogeneïtat territorial –en el sentit de no tolerar intrusions jurisdiccionals de tercers al si d'un determinat àmbit espacial. Així, doncs, les fronteres separen dos territoris que són a tocar l'un de l'altre, però que no són uns espais qualsevol: les fronteres –diguem-ho clarament– separen estats; no debades, hom ha pogut definir la frontera com una relació específica entre l'estat i l'espai.⁽⁵⁾ Tanmateix, la singularitat territorial de la frontera no s'esgota amb l'estat: les fronteres, com és sabut, també separen –o escindeixen– pobles i nacions.⁽⁶⁾

Aquest no era el cas de l'Europa moderna, però: una Europa de “monarquies compostes”, com en diu, ara, la fórmula esdevinguda clàssica, i potser “absolutista” o en vies de “centralització política”, tal com remarca una interpretació no pas menys clàssica i força qüestionada a hores d'ara,

5. NORDMAN, D., *Frontières de France. De l'espace au territoire, XVIe-XIXe siècle*, París, Gallimard, 1998, p. 10 i, en general, sobre la distinció entre “territori” i “espai” o “límits”, caps. I (“Lexique de la frontière”) i II (“De la limite à la frontière”), p. 21-66. La literatura sobre l'estatalitat de la frontera és certament prolífica, però vegeu, almenys, PRESCOTT, J. R. V., *The Geography of Frontiers and Boundaries*, Londres, Hutchinson University Library, 1965, cap. II; GUICHONNET, P.; RAFFESTIN, C., *Géographie des frontières*, París, PUF, 1974, cap. I; i ANDERSON, M., *Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World*, Cambridge, Polity, 1996, p. 1, que escriu: “The linear and exclusive state frontier, in the sense currently understood, scarcely existed before the French Revolution”.

6. KYMLICKA, W., *Fronteras territoriales. Una perspectiva liberal y igualitarista*, Madrid, Trotta, 2006, p. 47-49.

però no pas o no pas encara –això és segur– una Europa d'estats o d'estats-nació.⁽⁷⁾ En aquell món secular de senyors i vassalls, reis i súbdits, la norma era, per contra, la fragmentació successiva; per no dir, simplement, la paradoxa. Perquè, d'una banda, s'hi poden trobar, efectivament, una munió de “fronteres”, de tota mena, escala i magnitud: senyorial o baronials, diocesanes i parroquials, fiscals o municipals, universitàries i regnícoles. Ja ho sabem: unes i altres no són veritables fronteres, en l'accepció estatal o fins i tot territorial de la paraula, sinó més aviat jurisdiccions, és a dir, un seguit de drets d'origen divers que s'exerceixen –sovint, cumulativament– damunt d'una mena o altra de béns o de persones –els estaments– abans que no pas damunt un perímetre territorial homogeni –o un conjunt indiferenciat d'activitats o de ciutadans.

Això, “des de dalt”, si es vol. Però, “des de sota”, els grups o les corporacions, amb el seu seguit de llibertats i exempcions particulars, tampoc no paren de “marcar territori” davant els altres. Els ciutadans de Barcelona no són intercanviables amb els de Perpinyà o els de Tortosa; els mestres d'un gremi –posem per cas, els sabaters– tampoc no es confonen amb els mestres d'un altre –paraires o teixidors. Etcètera. Tampoc no són veritables fronteres, és clar, sinó feixos de privilegis que escindeixen uns individus d'uns altres. Però, a la pràctica, són o poden ser alguna cosa de ben semblant. Res no il·lustra millor aquest fenomen (pseudo)fronterer que la persecució dels bandolers catalans dels segles XVI i XVII, la qual va topar tothora amb el “mur invisible” del veto jurisdiccional. Així, els bandolers de la Plana de Vic –un autèntic brollador de quadrilles d'anomenada– podien fugir, arribada l'hora, cap a la “ratlla” de França o de l'Aragó, però, en general, no els calia anar tan lluny: “La divisió del país en moltes fronteres jurisdiccionals entre les terres de barons i les del rei (...) feia que els bandolers –escriu Joan Reglà–, perseguits dins un lloc determinat, poguessin burlar l'acció de llurs perseguidors refugiant-se dins una jurisdicció diferent”. Un pal·liatiu foren les anomenades Unions o Germandats contra els bandolers, l'objectiu de les quals era “suprimir, als efectes de la persecució dels bandolers, les diferents fronteres jurisdiccionals”.⁽⁸⁾

Els bandolers, però, no eren els únics en treure partit d'aquest laberint jurisdiccional i els antagonismes subseqüents. Un llibre de Peter Sahlins, justament celebrat, sobre la Cerdanya de després del tractat dels Pirineus, mostra com les poblacions d'una banda i altra de la frontera manipulaven

7. ELLIOTT, J. H., “Una Europa de monarquías compuestas”, dins ID., *España en Europa. Estudios de historia comparada*, València, Universitat de València, 2002, p. 65-91; i RUSSELL, C.; ANDRÉS-GALLEGO, J. (eds.), *Las Monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid, Editorial Complutense, 1996.

8. REGLÀ, J., *Felip II i Catalunya*, Barcelona, Aedos, 1956, p. 148.

les identitats al seu abast –francesos, espanyols, catalans, etc.– en funció del moment i de les necessitats locals.⁽⁹⁾ Però això –manejar fronteres en profit particular– era allò que havien fet, ells i tota la resta, tota la vida, es pot dir. A la Cerdanya, igual com en altres latituds, els coetanis estaven avesats a moure's pels intersticis del feixuc tramat jurisdiccional i treure'n els avantatges corresponents. És allò que feien també els habitants sis-centistes del poble piemontès de Santena, segons l'estudi, igualment clàssic a hores d'ara, de Giovanni Levi. Però, naturalment, no costaria gens de trobar molts altres exemples.⁽¹⁰⁾

La paradoxa, però, és que en aquest món ple de fronteres, una i altra vegada recreades o recalcaes, la idea mateixa de frontera era, en rigor, inexistent. La paraula, de fet, no era gaire corrent. No figura, per exemple, en alguns “diccionaris” del període, com ara el *Tesoro de la lengua castellana o española* (Madrid, 1611), de Sebastián de Covarrubias. I quan hi figura, és sempre en un sentit o accepció essencialment militar, heretat de l'època medieval. Al regne d'Aragó, al segle XI, el mot “frontaria” designava una zona imprecisa, sovint puntejada de fortificacions, però sempre enfront de l'enemic –musulmà, sobretot.⁽¹¹⁾ A la Catalunya medieval, “frontaler”, un substantiu que compareix al segle XIII, es referia a una guarnició en un front de guerra.⁽¹²⁾ Passa el mateix a les fonts franceses. A les Cròniques de Froissart (1337-1404), el mot de “frontera” és sinònim, simplement, d'enfrontaments entre tropes enemigues. Els diccionaris francesos del segle XVII conserven encara aquesta accepció: “*Ce mot [frontière] vient de frontaria, parce qu'elle est comme le front opposé aux ennemis*”; tot i que, a última hora, comenci a despuntar la noció simultània de “*bornes de Roïaume*”.⁽¹³⁾ A la Catalunya del

9. SAHLINS, P., *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya*, s. XVII-XIX, Vic, Eumo, 1993 [1989], p. 274.

10. LEVI, G., *La herencia inmaterial. La historia de un exorcista piemontés del siglo XVII*, Madrid, Nerea, 1990 [1985]. El lloc pertanyia, en teoria, al terme de la ciutat de Chieri, però els qui manaven o volien manar eren un *podestà*, que hi governava en nom de cinc consorcis nobiliaris locals, relacionats al seu torn amb la cort ducal de Torí, i el bisbe de Torí. En resum, “una atmosfera jurídicament indefinida i farcida de conflictes, pretensions, defenses i astúcies relatives als poders i a les jurisdiccions” (p. 123) i sense la qual no es poden comprendre “les estratègies socials i polítiques de la seva gent” (p. 49).

11. SÉNAC, Ph., “Frontière et reconquête dans l'Aragon du XIe siècle”, dins ID. (ed.), *Frontières et espaces pyrénéens au Moyen Age*, Universitat de Perpinyà, 1992, p. 47-60.

12. Però Muntaner també emprava el mot de “frontera” en un sentit geogràfic o potser geopolític (“Tortosa –escrivia– és a la frontera de Catalunya e Aragó”), vegeu el *Diccionari Etimològic de la Llengua Catalana*, de Joan Coromines (veus “frontaler” i “frontera”).

13. Exemples extrets de Nordman, *Frontières de France*, op. cit., p. 27-29. Significativament, el llenguatge diplomàtic del període tampoc no coneix veritables fronteres, vegeu BÉLY, L., “La representación de la frontera en las diplomacias durante la época moderna”, *Manuscrits*, 26 (2008), p. 35-51.

segle XVI, el significat és idèntic: “frontera” era una noció militar i no sempre gaire exacta, al capdavant, sobretot territorialment. Així, a començaments del segle XVI, l’anomenada “frontera de Perpinyà” –o la “capitania de fronteres de Perpinyà”, com també se’n diu, significativament, a la documentació– al·ludia, bàsicament, al cinturó de fortificacions d’aquell indret, però aquesta línia defensiva no era ni contínua ni exactament perpinyanesa o rossellonesa, atès que incloïa no sols Puigcerdà, sinó també la ciutadella de Roses, dins el comtat d’Empúries. Cap a la mateixa època, existia també el comandament militar corresponent, és a dir, un “capità general de Vostra Majestat en les fronteres de Rosselló i Cerdanya”.⁽¹⁴⁾

DEFINICIONS: LÍMITS

Així, doncs, res d’homogeneïtat ni linealitat territorials. Per contra, la idea de separació entre regnes o entitats polítiques distintes s’expressava invariablement, a Catalunya i arreu, amb la noció, no sempre gaire precisa o exacta, de “límit” o algun mot equivalent. A la França del segle XVII, els límits feien al·lusió, genèricament, a l’*“extremitez d’une terre, d’une Province, d’un Etat”*.⁽¹⁵⁾ Una accepció prou semblant a les “extremadures” de la Corona de Castella. Covarrubias, que sí que recull la veu al seu *Tesoro*, defineix el “límite”, però, d’una manera força més vaga i neutra: *“término entre un pago y otro, por el qual va alguna senda que divide las posesiones”* (a més de recollir altres accepcions intranscendents en aquest cas, com ara traspasar tots els límits, etc.).⁽¹⁶⁾ Els límits de la Catalunya moderna, a tenor dels testimonis coetanis, tampoc no eren gaire més exactes en matèria de territori.

Pere Gil, l’autor, l’any 1600, d’una primera “geografia” catalana, empra el mot equivalent- de “térmenos”: “Los térmenos de Cathalunya –escriu– generalment parlant són de part de mitgdia lo mar de Cathalunya o de

14. FUENTE, P. de la, “Notes preliminars per a l’estudi de la Capitania de Fronteres de Perpinyà. Anàlisi de diferents aspectes organitzatius (ss. XVI-XVII)”, *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 137-141; i CASALS, A., “Frontera, guerra, jurisdicció i plet: la Capitania General durant la primera meitat del segle XVI”, *Manuscrits*, 24 (2006), p. 153-165.

15. NORDMAN, *Frontières de France, op. cit.*, p. 37.

16. COVARRUBIAS, S. de, *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid, 1611 (que cito per l’edició de Martí de Riquer, que inclou les “adiciones” de 1674, Barcelona, Alta Fulla, 1998). Caldrà esperar al *Diccionario de Autoridades* (1726) per trobar la veu de “frontera” i la definició següent: “La raya y término que parte y divide los Reinos”.

Mallorca, de part de ponent los rius de la Sínia, Ebro i Sinca, y de part de tramontana y orient los monts Pyrineos”. Rius i muntanyes, doncs, com a grans divisòries. Quan vol entrar en detall o en les “parts” respectives, ho fa, certament, segons unes “línies”, tal com en diu, però de traçat no sempre prou precís, almenys pel que fa a la localització de les fites corresponents: “Per part de Orient –diu– [Catalunya] està terminada ab los monts Pyrineos (...) passant una línea desde cerca del Grau (...) cerca de la fortaleza de Salses; per mitg de la laguna que està entre Salses y Leucata; y passant cerca de Molins, Perillo, Vingrau, Tautau, Slagell, Moyner, Calça, Marcenol, Coma, Mosset, Modejau, Coblliure, Odello, Valedor, Fontrabiosa, etc. [sic], fins a pas de Capsir”. Una tirallonga de localitats prou orientativa. Per contra, la “línia” de la “part de Mitgdia” és força menys precisa, amb rius i fins i tot hostals que fan de fites una mica *sui generis*: aquest vessant meridional va, segons Gil, “desde-l Grau y Coblliure y Port Vendres y Cap de Creus fins à passat lo port dels Alfachs; aportant una línea desde-l dit port seguint lo mar, fins a un riu o riera petita nomenada Sènia que passa entre los dos hostals y dóna en lo mar (...) y aquest riu parteix lo regne de València del principat de Cathalunya”. Gil es fa ressò també, en parlar de “la part de ponent”, de l’estatut encara en discussió de la vila i el terme de Montsó, que alguns “cosmògraphos” consideren que és un lloc de l’Aragó, i no del principat català.⁽¹⁷⁾

Altres autors són decididament més lacònics. Segons Andreu Bosch, Catalunya “confronta de tremontana ab lo Regne de França, Monts Pirineus per llímits; de Ponent, los Regnes de Aragó y València; de mitgjorn y llevant, lo Mar Mediterraneo”. Una segona temptativa tampoc no millora gaire les coses: “la figura [que] forma Cathalunya en sa planta és casi triangular, igual de tres puntes; la primera és de cap de Creus (...) fins a Ulldecona y Alcanar, que confina ab lo regne de València; la segona (...) de dit lloch (...) y de Aragó tot Ponent fins a Les y baussent, a la vall de Aran (...) la tercera (...) de dit lloch fins tornar a Cap de Creus (...) confrontant sempre ab França”. Ben poca cosa, al capdavant, tot i que –fem-ho avinent– l’obra d’aquest jurista perpinyanenc, escrita i publicada en uns anys de secessionisme rossellonès, no s’estava de recalcar la diferència –geogràfica, però també política– entre el Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya: “dos

17. GIL, P., *Libre primer de la història Cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, çò és de cosas naturals de Cathaluña*, [1600], cap. 2 (cito segons la reedició de IGLÉSIES, J., *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2002).

Províncies per si –subratlla– del Regne y Corona de Aragó”. Això vol dir, una –una altra– frontera.⁽¹⁸⁾

I què es pot dir, en fi, de Feliu de la Penya, que escriu força després del tractat dels Pirineus, però que n’ignora –deliberadament?– el seu traçat fronterer, i continua situant “*los verdaderos términos de Cataluña*” –com en temps dels romans– a tocar de la Narbonensis?: “al Oriente, el mar Mediterráneo y la Gallia Narbonense; al poniente, Aragón; a Medio Día, Valencia y el Mar; y al Norte, Aragón y Gascuña”.⁽¹⁹⁾ Tot plegat –la mena de límits escollits, la manca de detalls o d’una veritable “ratlla” geogràfica– no és necessàriament incongruent, perquè, en realitat, la noció de “límit” era geogràfica i topogràfica abans que no pas militar o –no cal dir-ho– estatal: no designava una veritable “frontera”, sinó una apropiació prou desigual o força *sui generis* de l’espai.⁽²⁰⁾

Si els cronistes no saben de “fronteres”, potser les coneixen –podem demanar-nos– els viatgers i rodamons? No és gaire probable. Montaigne, gran humanista, gran viatger, travessa, a la darrera del segle XVI (1580-1581), França, Alemanya, Suïssa i Itàlia, abans de tornar al seu Perigord natal. La seva relació del periple, prou detallada, lloc rere lloc, no esmenta cap frontera; solament uns “confins” de Lorena i Alemanya, quan vol situar el balneari de Plombières, i unes poques observacions col·laterals, com ara quan trepitja Thann, la “*première ville d’Allemagne*”. El pas de terres germàniques a italianes es fa també sense solució de continuïtat. D’una “*petite ville*” del Tirol, Sterzing, passem a Kolmann (actualment, La Colma, població italiana), Bolzano (amb carrers un pèl estrets i cap plaça com cal, raó per la qual Montaigne “*connaissait bien qu’il commençait à quitter l’Allemagne*”), Trento (que tampoc no li fa el pes), Borghetto (encara dins el comtat del Tirol) i Volargne, camí ja de Verona. A l’hora de tornar a casa, la mateixa “indiferència”. El viatge comença, es pot dir, a Torí, “*une petite ville*” on es parla francès i on “*tous les*

18. BOSCH, A., *Summari, Índex o Epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*, Perpinyà, 1628, lib. I, caps. XVII-XVIII, XX i XXVIII (ed. facsímil, Barcelona-Sueca, Curial, 1974). Sobre el context –i la intenció– secessionista de l’obra –quan les forces vives de Perpinyà encapçalaren una temptativa de separació o “desunió” dels Comtats, els anys 1627-1629–, vegeu BÈS, R., “Les relations entre la ville de Perpignan et la cité de Barcelone (1573-1644)”, Université de Toulouse-Le-Mirail, Maîtrise, 1981; PALAU, L., *Discurso fundado en derecho sobre la pretensión que tienen los Condados de Rossellón y Cerdaña de desunirse y separarse del Principado de Cataluña y su Diputación*, Barcelona, G. Margarit, 1627; i BALDO, L., *Aclamación pía y justa al rey D. Felipe III por... embajador de la villa de Perpiñán, que por justas causas se han de separar la Generalidad y Diputación de los Condados de Rossellón y Cerdaña y sus anexos de la que hoy comprende a ellos y al Principado de Cataluña*, Madrid, A. de Parra, 1627.

19. FELIU DE LA PENYA, N., *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1709, t. I, lib. I, cap. 1, f. 3a.

20. NORDMAN, *Frontières de France, op. cit.*, p. 36.

gens du pays paraissent fort affectionnés pour la France”; continua per les muntanyes i les poblacions de la Savoia –Montluel, la darrera– i, tot seguit, som ja a Lió. Cap rastre, altra vegada, de fronteres regnícoles o fronteres pròpiament dites. Per contra, al llarg de tota la narració, Montaigne és molt curós amb els canvis i les adscripcions de senyoria (i l’escala dels llocs): Hornussen és “*un petit village*” del ducat d’Àustria; Markdorf és “*une petite ville*” del bisbe de Colònia; Füssen pertany a “*l’évêque d’Auguste*” o d’Augsburg; Schongau, ben a la vora, és, en canvi, dels ducs de Baviera; i Innsbruck forma part del comtat del Tirol. Passa el mateix quan és per terres italianes: Sarzana és una població sota la senyoria urbana de Gènova; Pontremoli pertany a “*l’État de Milan*”; Fornoue, als dominis del comte –en realitat, un marquès– de San Secondo. Etcètera. Si hi ha cap “frontera”, doncs, aquesta fóra aquella que divideix catòlics i protestants. Montaigne, efectivament, mai no oblida de consignar les filiacions religioses de les poblacions que travessa, sobretot per terres de l’Imperi: Augsburg havia estat zwingliana, però ara era més aviat luterana, tot i que els matrimonis “mixtos”, entre catòlics i luterans eren prou corrents; Bruck, una població del ducat de Baviera, era, per contra, rematadament catòlica; a Koenigsdorf, no gaire lluny, els jesuïtes tenien la paella pel mànec, i combatien el concubinatge del clero local...⁽²¹⁾

Un exercici semblant amb altres fonts o relacions de viatge del període donaran probablement un resultat semblant. L’excepció, i més aviat de forma –o de vocabulari– que no pas de fons –o de concepte– pot haver estat el *tour de France* d’alguns monarques francesos de mitjan segle XVI: un aparatós itinerari i cerimonial reial –una forma de “marcar territori”– que incloïa una anada a les “fronteres” del reialme. Tot aprofitant justament una expedició d’aquesta mena, Carles IX, que estava, deïa, “*visitant toutes les frontières de mon royaume*”, volia acostar-se a saludar, de Baiona estant, a una seva germana, aleshores “*reine d’Espagne*”. Però aquestes fronteres regnícoles eren més aviat un sinònim de marques militars –un terme que també compareix en la documentació del *tour*, com ara quan el monarca volia anar a les “*loingtaines marches de son royaume*”– abans que no pas de fronteres a la moderna, és a dir, estatals.⁽²²⁾ De manera semblant, els viatgers que visitaven el Principat de Catalunya cap a la mateixa època, tot travessant les muntanyes de les Corberes i dels Pirineus, tampoc no esmentaven

21. MONTAIGNE, M. de, *Journal de voyage*, a cura de F. Garavini, París, Gallimard, 1983, p. 81-138; 133-134; 149-162; i 354-356.

22. BOUTIER, J.; DEWERPE, A. i NORDMAN, D., *Un tour de France royal. Le voyage de Charles IX (1564-1566)*, París, Aubier, 1984, cap. V (citacions, p. 71-72).

veritables fronteres, sinó més aviat les incomoditats del terreny, és a dir, l'orografia i l'amenaça dels bandolers, i, en el millor dels casos, l'adscripció dinàstica dels territoris, sense oblidar, és clar, allò que era gairebé el mateix: les fortaleces del rei. Així, a principis del segle XVII, Salses és descrita per Barthélémy Joly, un conseller i almoïner del rei de França, com la primera plaça d'armes d'Espanya; igual com havia fet, una mica abans, el metge Thomas Platter: "*Salses. En situation de frontière, c'est la première forteresse qui relève du roi d'Espagne...*". Frontera, doncs, era encara un sinònim militar; per no dir, una conspícua manifestació d'allò que un estudiós ha qualificat de "dinasticisme propietari".⁽²³⁾

La cartografia coetània mostra, a més, que la frontera era encara un espai força imprecís. Al mapa, els rius, les muntanyes i les ciutats hi són localitzats amb més o menys encert, però sempre amb regularitat. De vegades, hom arriba a marcar fins i tot el perímetre de les vegueries del Principat: aquesta mena de fronteres comarcals o interiors, si es vol. En canvi, la frontera entre França i Catalunya es representa tot sovint com un veritable *no man's land*: una mena de parèntesi, topogràficament parlant, que separava el territori català d'una "pars" gèl·lica (tal com es pot llegir en alguns mapes catalans de la darrera del segle XVI) que no se sabia ben bé on començava i on acabava, és a dir, sense "ratlla" o "línia" de demarcació dibuixada.⁽²⁴⁾

Fem-ho avinent, però: tot plegat no és tan senzill. Perquè aquesta distinció tan neta –i tan còmoda– entre "frontera" i tota la resta –"límits", "confins", "termes", "parts"– comença a perdre força amb el pas del temps, i potser, en alguns indrets, d'ençà de la segona meitat del segle XVII, quan la doctrina de les fronteres dites "naturals" –fetes d'accidents geogràfics, però instituïdes per la Providència en darrera instància– comença a identificar-se amb els objectius territorials o expansionistes dels governants –o dels anomenats "estats

23. Vegeu, en aquestes mateixes actes, la contribució de MORENO, Manuel, "El Rosselló vist pels viatgers anteriors al Tractat dels Pirineus (segles XV-XVII)". La coneguda i, en general, força útil compilació de GARCIA MERCADAL, J. (ed.), *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Junta de Castilla y León, 1999, resulta ser, en aquest cas, inservible, perquè l'autor-editor ha optat per escapar les relacions viatgeres en funció de la frontera post-tractat dels Pirineus: tot un exemple d'anacronisme històric, però tot un senyal, alhora, del caràcter exloent de les modernes fronteres estatals. Sobre el dinasticisme propietari, que fa del territori un patrimoni, vegeu ROWEN, H. H., *The King's State. Proprietary Dynasticism in Early Modern France*, New Brunswick (NJ), Rutgers U.P., 1980.

24. Vegeu COLOMER, I. M., *Els mapes antics de les terres catalanes*, Granollers, Montblanc, 1967, mapa núm. 26; i ID., *Cartografia peninsular. Segles IX-XIX*, Granollers, Montblanc, 1969, mapes núms. 65, 69 i 71, tot i que, ulteriorment, arran justament del tractat dels Pirineus, la cartografia francesa –i holandesa– esdevé força més curosa o "lineal", tal com es pot comprovar al fons cartogràfic de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona; vegeu el catàleg de Mapes Antics de Catalunya, Balears i València (segles XVI-XIX), Ajuntament de Barcelona, 1986-1994 (2 vols.).

dinàstics”, tal com en diu algun autor, de les monarquies del període.⁽²⁵⁾ A França, si més no, una prolífica literatura geogràfica i política alhora –en particular, un seguit de manuals escolars redactats per jesuïtes– reclamava un retorn als límits de la Gàl·lia antiga, és a dir, entre l’Oceà, el Rhin i els Pirineus.⁽²⁶⁾ No cal dir fins a quin punt va poder influir aquesta doctrina o reivindicació en les negociacions del tractat dels Pirineus i en els nous límits entre les monarquies d’Espanya i França –com se’n diran cada vegada més. A l’hora de fixar la nova demarcació territorial, els negociadors francesos, amb Pèire de Marca al capdavant, triaren els Pirineus –uns “Pirineus” que volien fer arribar fins a la Seu d’Urgell– com a divisòria “natural” o “de tota la vida” entre França i Espanya.⁽²⁷⁾ De totes maneres, no cal precipitar-se. Encara que els tractats diplomàtics de la fi de la guerra dels Trenta Anys fossin o puguin ser el començament o un antecedent del modern sistema europeu d’estats –tal com han argumentat alguns autors–,⁽²⁸⁾ ni la pau de Westfàlia ni el tractat dels Pirineus no discutiren sinó límits⁽²⁹⁾ i drets d’índole essencialment dinàstica.⁽³⁰⁾ Ni fronteres, doncs, ni tampoc, ben entès, identitats.

DEFINICIONS: IDENTITAT

El tractat dels Pirineus pot haver tingut, a la curta o a la llarga, conseqüències identitàries, com ara una francesització dels “esperits”, tal com apunten alguns autors; o canvis lingüístics, del català al francès, almenys pel que fa a les elits. Però el tractat dels Pirineus no preveia res de tot això. En part, perquè la noció d’identitat col·lectiva, en l’accepció nacional o nacionalista

25. ALLIÉS, P., *L’invention du territoire*, Presses de la Université de Grenoble, 1980, p. 27-98 (un “État dynastique”, que “defineix i unifica espais”). Sobre la transició del “límit” a la “frontera”, també en el cas francès, vegeu GUENÉE, B., “Des limites féodales aux frontières politiques”, dins NORA, P., (dir.), *Les lieux de mémoire*, t. II, “La Nation”, vol. 2, París, 1986, p. 11-33.

26. NORDMAN, *Frontières de France*, op. cit., p. 99-105.

27. Art. 42 del tractat: “*los montes Pirineos, que comúnmente han sido siempre tenidos por división de las Españas y de las Galias, sean de aquí adelante, también división de los mismos reinos*” (cito per la versió castellana recollida per SANABRE, J., *El Tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*, Barcelona, Barcino, 1981, p. 65).

28. LUARD, E., *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815*, Houndmills, Macmillan, 1992, caps. II i VII; SCHILLING, H., “Guerra y paz en la emergencia de la modernidad: Europa entre la belicosidad de los estados, las guerras de religión y el deseo de paz”, *Pedralbes*, 19 (1999), p. 53-70.

29. Diputats d’una banda i altra hauran de determinar “cuáles son los Montes Pirineos que (...) deben dividir en lo venidero los dos reinos, y señalarán los límites que deben tener” (art. 42).

30. Art. 43: “*dicho señor Rey Cathólico, tanto por sí como por sus herederos (...) ha renunciado, dexado, cedido y transportado a perpetuo y para siempre, en favor y provecho de dicho señor Rey Christianísimo, sus herederos y sucesores (...) todos los derechos (...) del dicho Condado de Rosellón...*”.

de la paraula, era aleshores –a mitjan segle XVII i encara força després– tan estranya o improbable com la de frontera. L'Europa moderna era un món sense estats, però també sense nacions.⁽³¹⁾

La paraula existia, és clar. Però “nació” designava arreu, no pas una entitat abstracta –com ara la nació moderna–, sinó sengles conjunts d'individus que compartien una o més característiques comunes. La llengua –parlar una mateixa llengua– en podia ser una, certament, però no pas l'única ni fins i tot la principal tot sovint: una mateixa procedència geogràfica o una determinada adscripció estamental –la noblesa, assenyaladament– també originava altres tantes “nacions”. La literatura etnogràfica del període, tan deutora de la medicina clàssica o hipocràtica, és a dir, tan determinista o ambientalista, hi afegia encara un altre tret primordial: l'anomenat “humor” o tarannà col·lectiu, que es posava de manifest, segons es creia, en uns (suposats) trets caracteriològics comuns, i uns hàbits o costums (en els menjar, el dormir, etc.) igualment compartits. Però aquesta mena d'identitat –lingüística, etnogràfica, “humoral”– no tenia cap transcendència política: la vernaculització de la política serà obra del nacionalisme contemporani. Abans, per contra, les anomenades nacions no passaven de ser un gènere d'individus amb una mena o altra de qualitats o “tics” comuns: nacions, en suma, de carn i ossos, i que hom podia trobar pel carrer o saludar amb una encaixada de mans. Per això, la representació de les “nacions” europees del període –o millor, d'algunes de les existents– no era el mapa –com en el cas de les monarquies compostes del període–,⁽³²⁾ sinó la pintura, i més exactament encara, la representació pictòrica i acolorida d'un seguit de “tipus nacionals”, que es definien, bàsicament, per la indumentària, l'aparença física, i una llista més o menys llarga –i manuscrita– de trets suposadament innats (els uns eren bevedors; uns altres, malenconiosos o devots, etc.), tal com es pot comprovar en una pintura anònima de principis del segle XVIII de la regió de Steiermark (Àustria) –una de tantes d'aquest gènere, al capdavall.⁽³³⁾

31. Una ampliació de l'argument, amb els comprovants corresponents, TORRES, X., *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la Monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008. Vegeu, a més, ID. “Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria”, *Pedralbes*, 23-1 (2003), p. 41-58; ID., “Identitat i llibertats a la Catalunya dels Àustries. Assaig sobre els privilegis”, dins *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Fundació Ernest Lluch, 2006, vol. 1, p. 551-560.

32. BUISSET, D., *La revolución cartográfica en Europa, 1400-1800*, Barcelona, Paidós, 2004, cap. 3.

33. LÓPEZ DE ABADA, J. M., “Teoría y práctica de los estudios imagológicos: hacia un estado de la cuestión”, dins LÓPEZ DE ABADA, J. M.; LÓPEZ BERNASOCCI, A., (eds.), *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI-XVII)*, Madrid, Verbum, 2004, p. 13-62.

Això no vol dir, ben entès, que l'Europa moderna no hagi conegut identitats col·lectives supraestamentals i declaradament polítiques. El cas, però, és que no se'n deien “nacions”. Si cal cercar cap paral·lelisme, els mots –i les nocions– de “terra” o “pàtria”, en segons quins contextos, i fins i tot “província”, gairebé sempre, són allò més semblant a la moderna idea de nació. No sols pel caràcter abstracte de la fórmula –una veritable “comunitat imaginada”, per dir-ho a la Benedict Anderson–, sinó perquè la “terra”, la “pàtria” o la “província” tenien, a diferència de la “nació”, drets o llibertats. Tal com deia un publicista eclesialístic català, en plena guerra dels Segadors, els privilegis o les constitucions del país eren “l'èsser formal i substancial” del Principat català; allò –afegia– que el diferenciava d'altres províncies de la mateixa monarquia. El resultat de tot plegat era, però, una identitat peculiar: de natura corporativa, i no pas nacional o nacionalista. Així, els catalans es definien –talment com qualsevol altre estament o grup d'individus amb uns drets específics– per un seguit de privilegis exclusius, i no pas per un o altre d'aquells trets etnogràfics que el nacionalisme elevarà, contemporàniament, a categoria. A l'Europa moderna, per contra, la identitat col·lectiva no demanava una congruència entre la frontera cultural i la política. Dit altrament, els perímetres dinàstics i polítics del període, sempre prou aleatoris –casaments reials, conflictes bèl·lics, etc.–, no separaven –tal com passa en canvi amb les fronteres contemporànies– ni estats ni comunitats polítiques nacionals.⁽³⁴⁾

EL TRACTAT DELS PIRINEUS

Per tant, què passa –podem demanar-nos– amb una identitat d'aquest gènere, corporativa, i no pas nacional o nacionalista, quan els avatars bèl·licodinàstics del període alteren els límits establerts fins aleshores i trastoquen l'adscripció monàrquica d'un grup de súbdits? Com és sabut, el tractat dels Pirineus, signat l'any 1659, va significar el traspàs a la corona francesa de totes les poblacions del comtat de Rosselló i d'una part de les del de Cerdanya.⁽³⁵⁾ En aquestes circumstàncies, el canvi de lleialtats polítiques era obligat, per descomptat: aquells que fins ahir eren súbdits dels reis hispànics de la Casa

34. Sobre els problemes contemporanis derivats d'unes fronteres estatals que rarament coincideixen amb les fronteres nacionals, vegeu KYMLICKA, *Fronteras territoriales*, ..., p. 47.

35. Sobre la gènesi i els resultats del tractat, vegeu SÉRÉ, D., *La paix des Pyrénées. Vingt-quatre ans de négociations entre la France et l'Espagne (1635-1659)*, París, H. Champion, 2007; SERRA, E., “The Treaty of the Pyrenees, 350 Years Later”, *Catalan Historical Review*, 1 (2008), p. 81-99; i SANABRE, J., *El tractat dels Pirineus*, op. cit., Vicissituds ulteriors, FÀBREGA, P. de la, *L'oferiment de retrocessió del Rosselló a Espanya (1668-1677)*, Barcelona, Dalmau, 1994. No he pogut consultar la recent obra de CASALS, À. (coord.), *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*, Cabrera de Mar, Galerada, 2009.

d'Àustria, ara ho seran dels reis francesos de la dinastia borbònica. La fiscalitat local, no cal dir-ho, també aprofita d'aleshores ençà la corona francesa i les seves arques. Però, i la identitat? Com es consideraven –o què se “sentien”– rossellonesos i altceretans en aquesta nova tessitura, ara i més endavant?: catalans, encara, i potser per damunt de tot, o francesos de grat o per força? No es pot descartar tampoc una altra possibilitat, no necessàriament exclouent, sobretot amb el pas del temps: aquests nous francesos també poden arribar a ser més “espanyols” que mai (una “contraidentitat”, dinàstica, no gaire explorada fins ara), sobretot arran de les ulteriors i reiterades guerres frontereres entre les monarquies d'Espanya i França; una nomenclatura o disjuntiva –dit sigui de passada– que s'acaba per imposar a la darrerria del segle XVII.⁽³⁶⁾ Finalment, es pot parlar potser d'irredemptisme o d'alguna mena d'oposició a una dominació percebuda com a “estrangera”?

El parer dels estudiosos no és gaire concordant en aquest punt. Mossèn Sanabre, amb la seva monografia pionera sobre “la resistència del Rosselló a incorporar-se a França”, sembla insinuar aquesta darrera possibilitat (potser en clau espanyola abans que no pas estrictament catalana). La revolta dita dels Angelets, al Vallespir dels anys 1663-1671, i la conspiració “espanyola” (sic) de Vilafranca de Conflent i Perpinyà, l'any 1674, en plena guerra dita d'Holanda (1672-1678) entre Espanya i França, en serien –es diu– la manifestació més evident o extremada.⁽³⁷⁾ Però la primera d'aquestes fites –o proves– sembla haver estat en realitat un aixecament antifiscal –contra l'impost de la sal– atiat o prolongat interessadament –igual com la segona– per les autoritats espanyoles en el context de la seva pugna finisecular amb la corona francesa –tal com ha remarcat A. Ayats.⁽³⁸⁾

36. En plena guerra de Successió, un capítol de miquelets catalans assegurava que no costaria gaire de fer esclatar un aixecament antifrancès a l'antiga Cerdanya catalana, “a causa –deia– del gran desig que tenen tots los catalans de restar sota la dolça dominació d'Espanya”, cf. ALBAREDA, J., *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993, p. 212.

37. SANABRE, J., *Resistència del Rosselló a incorporar-se a França*, Barcelona, Barcino, 1970. En la mateixa senda, MARCET, A., “Les conspirations de 1674 en Roussillon, Villefranche et Perpignan”, *Annales du Midi*, t. 86 (1974), p. 93-119; ID., “La Cerdagne après le traité des Pyrénées”, *Annales du Midi*, t. 93 (1981), p. 141-155 ID., “La résistance catalane au lendemain de l'annexion de 1659”, dins NICOLAS, J. (ed.), *Mouvements populaires et conscience sociale*, París, CNRS i Université Paris VII, 1985, p. 309-318.

38. Sobre els Angelets, vegeu MARCET, A., “Une révolte antifiscale et nationale: les Angelets du Vallespir, 1663-1672”, *Actes du 102e. Congrès National des Sociétés Savantes*, Limoges-París, 1978, p. 35-48 (la revolta palesa l'adscripció “popular” a les constitucions catalanes i a un usatge de 1283 que garantia l'exempció de la sal); i, en una línia semblant, JANÉ, O., “Una lectura alternativa de la Revolta dels Angelets (v. 1663-¿2004?)”, *Manuscrits*, 22 (2004), p. 121-138 (la revolta, en una fase “intermèdia”, evoca “un altre sistema polític i fiscal (...) que cohesionà (...) les poblacions dels Pirineus, amb la qual cosa es creà un exemple clar de contraidentitat”). Per contra, una interpretació alternativa, emfàticament “anacional”, es pot veure a AYATS, A., *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*, Canet del Rosselló, El Trabucaire, 1997.

La historiografia més recent sembla, doncs, haver abandonat o relegat una perspectiva semblant –irredemptista o quasi– i endegat, per contra, una discussió força més polifacètica i matisada sobre la persistència o no d'una identitat genuïnament catalana al Rosselló francès. Com que aquesta identitat –o “catalanitat”– es defineix més aviat en termes antropològics (llengua, festes, devocions locals) que no pas estrictament polítics, la conclusió, però, tampoc no pot ser gaire diferent en el fons: “*Français malgré eux, les Roussillonnais le sont devenus... sans jamais renier un instant leur catalanité*”, escriu Ramon Sala. La raó d'aquesta paradoxa aparent –o d'aquest “sincretisme catalano-francès”– és que, segons el mateix autor, es pot “catalanitzar en francès”, i a l'inrevés, “francesitzar en català”, tal com passa, per exemple, amb les traduccions catalanes dels Racine(s) i Corneille(s), una iniciativa cultural de doble tall. Hi ha, és clar, el cas de les elits locals, obligades a arrapar-se al francès si volen prosperar en la nova situació, però això tampoc no canvia allò essencial, perquè al capdavant l'elit rossellonesa “pensa en català”, conclou Sala.⁽³⁹⁾ Per la seva banda, Òscar Jané remarca totes aquelles pràctiques socials, culturals i econòmiques –el “contraban”, els intercanvis matrimonials, la retaulística religiosa o la llengua– que no coneixen, a la pràctica, cap mena de frontera de “paper”. I si la guerra –les reiterades guerres entre França i Espanya– “fa” o construeix, efectivament, fronteres, el resultat, en el millor dels casos, hauria estat una catalanitat reforçada pel sentiment anti francès suscitat per la violència bèl·lica, i en el pitjor, una identitat “prohispanica” merament interessada o pragmàtica.⁽⁴⁰⁾

Aquestes i altres divergències interpretatives –“resistència”, “persistència” o res de res (Ayats)– es poden atribuir en part –i tal com ja hem advertit– a la manca d'unes fonts prou explícites o inequívokes. Però una part dels

39. SALA, R., *Dieu, le Roi, les hommes... Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Canet del Rosselló, El Trabucaire, 1996. Una ressenya més àmplia del llibre i de l'argument, TORRES, X., “Catalans de França”, *op. cit.*, Vegeu, també, una sinopsi a SALA, R., “Els catalans del Nord a l'Edat Moderna: Aproximació a la identitat rossellonesa”, *Pedralbes*, 20 (2000), p. 63-79. Sobre els avatars locals de la llengua catalana, IGLÉSIAS, N., *La llengua del Rosselló, qüestió d'Estat. La integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789)*, Vic, Eumo i Universitat de Girona, 1998.

40. JANÉ, O., *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2006; ID., *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al Nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona, Diputació de Girona, 2008; i ID., *Ramon Trobat. Ideologia i catalanitat a l'emparr de França, Catarroja-Barcelona*, Afers, 2009. Sobre el comerç a través de la nova frontera, POUJADE, P., “Commerce transfrontalier dans le Pays de Foix, vers 1550-vers 1700”, dins POUJADE, P.; MINOVEZ, J.-M. (eds.), *Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (segles XIII-XIX)*, CNRS-FRAMESPA-UNiv. de Toulouse, Méridiennes, 2005, vol. 2, p. 437-455; i SANLLEHY, M. A.; SERRA, E., “Comerç transpirinenc a Catalunya segons la documentació de la Generalitat de Catalunya (s. XVI-XVII)”, dins *Ibid.*, vol. 2, p. 473-522.

desacords poden ser també una conseqüència de la (falsa?) perspectiva adoptada. Vull dir, que, a l'hora de la veritat, el canvi dinàstic ha estat probablement menys trasbalsador que no pot semblar-nos en una lectura retrospectiva, és a dir, inevitablement contagiada de percepcions nacionalistes d'un signe o altre.

UNA QÜESTIÓ MAL PLANTEJADA?

La reacció dels coetanis, si més no, no sembla haver estat ni gaire estentòria ni excessivament (diguem-ne) identitària. Una Diputació Catalana depurada –d'ençà de la caiguda de Barcelona l'octubre de 1652– i mantinguda al marge de les negociacions, mal podia fer sentir la seva veu ni influir en el rumb dels esdeveniments. Els dietaris de la institució recullen únicament la desolació dels diputats abans i després del veredict de la separació dels comtats; en “grandíssim dany y perjudici”, subratllen, del Principat i de la seva defensa militar.⁽⁴¹⁾ Per sota de les institucions, i paral·lelament, la població corrent celebrava, sobretot, l'acabament de la guerra. De Barcelona estant, el menestral i memorialista Miquel Parets, algú que va viure de ben a la vora tot el conflicte, constata que les paus havien estat molt benvingudes “per lo poble”, tot i que, alhora, hi havia alguns barcelonins que romanien “molt suspesos, per no saber, bonament, Catalunya com restava”. Parets compartia sens dubte els desitjos de la majoria de la població, és a dir, que “Déu vulla que las paus tingan molta durada entre los prínceps crestians, y no ns àjam de veure, per ningun temps, en los treballs y desditxes no[s] som vistos en aquesta terra”. Pel que fa al tractat i el subseqüent desmembrament dels comtats, el judici d'aquest menestral barceloní era, però, prou distanciat i punyent alhora. D'una banda, ens fa saber que, un cop promulgat el tractat, “hi hagué molta gent malcontenta, y altres de contenta, per aver de restar per França” (al·lusió potser als futurs “exiliats” o antics partidaris de França, que s'havien refugiat al Rosselló). D'altra banda, però, Parets no amaga allò que en pensa de tot plegat, tal com revela aquesta sentència lapidària, sempre a propòsit del tractat dels Pirineus: “los reys no miren tan solament la comoditat dels vassalls, sinó la sua”. Finalment, el seu afany de cronista del seu temps el portarà a incloure una còpia manuscrita de totes les clàusules del tractat al seu manuscrit.⁽⁴²⁾

41. SANABRE, J., *El tractat dels Pirineus*, op. cit., p. 73-79.

42. PARETS, M., *De molts successos que han succeït dins Barselona y en molts altres llocs de Catalunya, dignes de memòria*, Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 225, f. 152v. i 180.

Per contra, un altre memorialista coetani, un pagès del Collsacabra (vegueria de Vic), Joan Guàrdia, protagonista també dels esdeveniments com a miquelet “de la terra” durant una bona temporada, no en fa gaire cas, del tractat i les seves clàusules: a penes un parell d’anotacions indirectes. En una, el pessimisme del moment és evident: “Són-se cridades las paus (...) y ab tot axò la terra no ha fetas ninguna demostrasió de alegrías, perquè los soldados may se’n són acabats de anar, ans bé tostemps la contribusió sempre à corragut molt fort”. A la segona i última, el nostre memorialista es mostra una mica més optimista –recalca la preservació dels privilegis catalans a desgrat de tot–, però no pas gaire més expansiu, almenys pel que fa a la simultània escissió territorial: “se són tractadas las paus tornant nostra Catalunya –com escriu– ab los matexos pactas que astàvam lo any de 1626”.⁽⁴³⁾ Una manca potser d’informació? Els memorialistes rossellonesos, que es mouen sobre el terreny, tampoc no són, però, gaire més explícits. Un capellà de Vilallonga dels Monts, mossèn Curp, consigna el tractat dels Pirineus com un accident qualsevol: “L’annexion du Roussillon à la France ne semble pas affecter le mémorialiste”, fa notar Raimon Sala.⁽⁴⁴⁾

De fet, els únics testimonis que acostumen a emfasitzar la catalanitat –o “espanyolitat”, de vegades– dels rossellonesos després –i fins i tot força temps després encara– del tractat dels Pirineus són –paradoxalment– els intendants francesos. Un d’ells, Antoine Barrilon, l’autor d’un projecte per “rendre le Roussillon françois et (...) éteindre le genie catalan”, escrivia l’any 1710: “Le peuple du Roussillon se nomme et s’estime catalan, et regarderoit comme une degradation et une injurie le nom de françois ou de catalan francisé”.⁽⁴⁵⁾ Cap a la darrera del segle XVIII, un oficial de la intendència del Rosselló tenia encara la mateixa impressió: “les Roussillonnois (...) longtemps unis avec les Catalans, ils ont conservé de la fréquence de leur commerce et de leur liaison avec eux, des idées républicaines qui en sont pas encore entièrement effacées”.⁽⁴⁶⁾ Intendants i viatgers set-centistes deploren tot sovint les restes de “moeurs espagnoles” entre els rossellonesos. A principis del segle XIX, un oficial de la prefectura local confirmava que “le Roussillon, quoique réuni à la France depuis près d’un siècle et demi lui était presque étranger”.⁽⁴⁷⁾

43. PLADEVALL, A.; SIMON, A. (eds.), *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona, Curial, 1986, p. 96 i 112.

44. SALA, R., *Dieu*, op. cit., p. 81.

45. Citat per SANABRE, J., *Resistència*, op. cit., p. 137-138.

46. *Le Roussillon a la fin de l’Ancien Régime. Mémoire de Pierre Poeydavant, subdélégué général de l’intendance*, a cura de DESPLANQUE, E.; PRATX, M., Perpinyà, SASLPO, 1987 (reprint de l’edició dels anys 1894-96 i 1910), 2a. part, cap. IX, p. 340-343. L’informe és de l’any 1778.

47. SALA, R., *Dieu*, op. cit., p. 63-66.

Intendents a banda, potser massa proclius a exagerar –això dels catalans “republicans” sembla un tòpic excessiu–, com cal interpretar aquella aparent indiferència dels testimonis locals? Les fonts, certament, potser no són prou idònies: els llibres de família fugen sempre –per prudència i per raó domèstica– dels compromisos polítics –o dinàstics– massa vehements. Però la raó principal és probablement que la identitat corporativa –subratllem-ho: corporativa– dels rossellonesos i altceretans no va patir gran cosa arran del canvi de sobirania dinàstica. Per contra, aquests territoris dels comtats es van incorporar a França com una “província per si”, tal com deia i volia una trentena d’anys abans el jurista perpinyanès Andreu Bosch –i tal com demanaven aleshores les forces vives locals a la monarquia hispànica. Això volia dir, en primer lloc, i igual com en qualsevol altra unió “entre iguals” o *aeque principaliter*, l’existència d’un “pacte” entre la Corona i els nous territoris, que hom identificava amb el tractat de Péronne signat el 19 d’octubre de 1641 entre Lluís XIII i les autoritats catalanes. Segonament, el manteniment d’una magistratura pròpia, com ara l’anomenat Consell Sobirà del Rosselló, és a dir, un parlament o una cúria de justícia, talment com en altres províncies franceses. I finalment, però per damunt de tot, el manteniment d’unes llibertats i d’uns privilegis locals que remuntaven, és clar, al passat català (i “mallorquí” i hispànic o “austríac”) de la nova província francesa, i que en preservaven, en suma, la seva identitat dins el conjunt.

A la pràctica, és clar, tot plegat no era pas tan idíl·lic. L’observança dels privilegis locals restava teòricament garantida no sols per l’esmentat tractat de Péronne, sinó també per l’article 55 del tractat dels Pirineus, segons el qual tots els catalans havien de ser “*dexados o restablecidos en la possessión y goze pacíficos de sus bienes, honores, dignidades, privilegios, franquezas, derechos, excepciones, constituciones y libertades*”.⁽⁴⁸⁾ Però Lluís XIV es va reservar de bon començament la possibilitat d’eludir o de “completar” les “*constitutions de Catalogne et l’usage du pays*” quan no hi hagués precedent o quan fossin en perjudici de les “lleis del reialme” o de la voluntat reial.⁽⁴⁹⁾

48. SANABRE, J., *El tractat dels Pirineus, op. cit.*, p. 69.

49. Tal com subratlla ASSIER-ANDRIEU, L., “Tradition juridique et changement politique: la persévérance du droit commun catalan dans la province de Roussillon”, *Actes del I Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, Universitat de Barcelona, 1984, vol. II, p. 195-204, que fa al·lusió a la natura “imprecisa” de l’article 55 del tractat dels Pirineus, i a una carta del rei, l’any 1662, sobre la seva capacitat d’intervenció en matèria de lleis locals: “*nous reservant (...) selon notre pouvoir souverain de changer, réformer et amplifier les dites loix et ordonnances ou d’y déroger ou les abolir et d’en faire des nouvelles (...) que nous verrons être plus utiles et avantageux à notre service*” (p. 198). Vegeu, a més, SALES, N., “Per què l’adquisició del Rosselló és presentada per la historiografia francesa com una conquesta militar més?”, *Revista de Catalunya*, núm. 90 (1994), p. 23-38.

Altrament, el nou nat Consell Sobirà del Rosselló, que substituïa les abolides institucions catalanes (decret de Lluís XIV de Saint Jean de Luz, el 18-VI-1660), va ser, segons alguns autors, un instrument de francesització abans que no pas un defensor dels privilegis catalans.⁽⁵⁰⁾

Aquests i encara altres indicadors –l’actuació de la intendència provincial, la nova fiscalitat, etc.– poden sustentar, certament, la tesi segons la qual la província del Rosselló “es veïè ràpidament sotmesa a un procés de centralització per part de la monarquia francesa”.⁽⁵¹⁾ Però el cas és que, a la vigília de la Revolució Francesa, ni el caràcter contractual de la vinculació del Rosselló a França ni els privilegis autòctons –catalans– no havien estat oblidats, sinó que foren repetidament invocats pels representants municipals i provincials, fos en els pertinents *cahiers de doléances* o fins i tot en alguns informes oficials. Un oficial de la intendència del Rosselló ho exposava en aquests termes a la darrera del Set-cents: “*Cette province a une constitution différente de toutes les autres*”, perquè “*lorsque Louis XIV en prit possession, il les maintint dans la jouissance des privilèges*”.⁽⁵²⁾ Arribat el moment, algunes comunitats locals no s’estaran de recordar-ho –i reclamar-ho– a la seva manera. Els exemples són abundants. Així, Arles-sur-Tech al·legarà un vell privilegi atorgat per “*Martin, roy d’Aragon*” [Martí l’Humà] per mantenir les seves fires i mercats; i Salses, al seu torn, els molts privilegis rebuts dels “reis d’Aragó”. Brouilla, igual com moltes altres poblacions rurals, despotricava dels privilegis de la vila de Perpinyà, però en canvi volia mantenir –tal com també demana Tautavel– els de la província, que van ser confirmats, es diu, “*par les rois de France quand la réunion de cette province à la couronne [francesa]*”. Els representants de Baixàs, per la seva banda, s’exclamaven per la freqüent vulneració de “*les loix fondamentales de la province*”, sobretot d’aquella que prohibia la introducció de cap nou impost “*sans le consentement spécial et général des communes*”. De manera semblant, els de Ceret deien que alterar el preu de la sal anava en contra “*des lois, privilèges et constitutions fondamentales de la province consignées dans la*

50. MARCET, A., “El Consell Sobirà del Rosselló al segle XVII”, *Actes del III Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, Universitat de Barcelona, 1993, vol. I, p. 151-157; i ID., *Le rattachement du Roussillon à la France*, Canet de Rosselló, El Trabucaire, 1995. Però vegeu, en canvi, el parer contrari d’ASSIER-ANDRIEU, “Tradition juridique”, *op. cit.*, Pel que fa a la subsistència d’un dret local d’arrels catalanes en temps ulteriors, ASSIER-ANDRIEU, L., *Le peuple et la loi. Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne française*, París, Librairie Générale de Droit et Jurisprudence, 1987.

51. FERRER, M., “El Rosselló i la monarquia francesa (1659-1721): guerres, resistències, identitats”, dins VV. AA., *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, Eumo, 2001, p. 263-288.

52. *Le Roussillon, op. cit.*, p. 24-25. L’observació és del 1778.

capitulation du traité des Pyrénées et autres pactes de famille".⁽⁵³⁾ No gaire després, una assemblea provincial del Rosselló s'adreçava als membres de l'Assemblea Nacional de París per demanar-los que "*le traité de Péronne de 1641 soit à jamais la sauvegarde de nos privilèges, de nos lois et de nos constitutions particulières sanctionnées par le serment de Louis XIII et des rois ses successeurs*"; una demanda que figurava també al *cahier de doléances* de Perpinyà.⁽⁵⁴⁾ La "resistència", quan n'hi havia, esclatava justament quan no s'observaven aquests privilegis, tal com va passar amb l'exempció de l'impost de la sal i la subseqüent guerra dels Angelets a finals del segle XVII.

Certament, es pot objectar que els *cahiers* de moltes poblacions mostren justament fins a quin punt els privilegis heretats del Principat eren o havien arribat a ser paper mullat. Però, per vulnerables o inobservats que fossin una hora o altra aquests i altres privilegis locals, era a través d'aquest "lloc de memòria" –si es vol dir o mirar així– que els rossellonesos –i els altceretans– es podien continuar considerant catalans –amb independència de la llengua que parlaven i d'altres trets idiosincràtics, com ara la roba que vestien o les devocions que mantenien. Arribats a aquest punt, doncs, podem concloure, tal com fa Michel Brunet, que els rossellonesos, a la vigília de la Revolució Francesa, "eren súbdits del rei de França, però havien continuat essent, quasi tots, catalans".⁽⁵⁵⁾

53. FRÉNAV, E. (ed.), *Cahiers de Doléances de la province de Roussillon (1789)*, Perpinyà, Direction des Services d'Archives, 1979, p. 28, 35, 53-54, 74-75, 241 i 253.

54. SANABRE, J., *Resistència*, *op. cit.*, p. 151; FRÉNAV, Etienne (ed.), *Cahiers*, *op. cit.*, p. 169.

55. BRUNET, M., *El Rosselló de cara a la Revolució Francesa*, Perpinyà, El Trabucaire, 1989, p. 7.